

ALTAY DESTANLARINDA TAYGA, KUTLU VE KUTSUZ AĞAÇLARLA İLGİLİ TERİMLER ÜZERİNE*

Pervin ERGUN**

Özet

Mitolojik kültürün sembolleri olan kelimeler, milletleri ayakta ve bir arada tutan, yücelten, aynı zamanda geçmişe bağlayan unsurlardır. Bu nedenle lehçeler arası çevirilerde, Türkçe kökenli kelimeler mümkün olduğu kadar korunmalıdır. Altay Türkleri arasında yaşamaya devam eden ve Türk mitolojik kültüründe kutsal ağaç topluluklarını ifade eden “tayga”, ortak terim olarak kullanılmalıdır. Çünkü Türkiye Türkçesinde “tayga” karşılığında kullanılan terimler, hem anlam yönünden tam olarak karşılayamamakta, hem de kutsiyeti ifade etmemektedir. Bütün Türk dünyasında kutsal ağacın en önemli unsurlarından olan “budak” aynen korunmalı, karşılık olarak “dal” kullanılmamalıdır. Altay destanlarında kutlu ağacı ifade eden “... budaklı bay terek” ile kutsuz ağacı ifade eden “... ayrı bay terek”in Türkiye Türkçesine çevrilirken “... dallı bay terek” şeklinde ifade edilmesi anlam karmaşasına sebep olduğundan, “budaklı” ve “ayrı” kelimeleri aynen korunmalıdır.

Anahtar kelimeler: Tayga, dağ, orman, budak, dal, kutlu ağaç, kutsuz ağaç.

Abstract

The words which are the symbols of mitological culture are the elements holding the societies together and connecting them to the past. So in the translations, between dialects, Turkish-originated words should be kept. Tayga living among the Altai Turks and a symbol defining the group of holy trees in mitological Turkish culture should be used as a common term. Because the terms used equivalent of “tayga” in Turkey neither define it completely nor expressholiness. “Budak”(knot) one of the most important elements of the holly tree in the whole Turkic world should be preserved and “dal”(bough) shouldn't be used instead of it.

* Örnekler, hzl. İbrahim Dilek, *Altay Destanları I*(AKDITYK Yayınları: 804, Ankara, 2002) ve Metin Ergun, *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı ALIP MANAŞ'tan* (KB Yayınları: 2067, Ankara, 1998) seçilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü Öğretim Üyesi.

Translatins “... budaklı bay terek” ... branched the holy tree and “... ayrı bay terek” separate the anholly tree in Altaic epics to Turkey Turkish as “... dallı bay terek”(branched the holy tree) causes misunderstanding. So, words, “budaklı” and “ayrı” should be kept.

Key words: *Tayga, mountain, forest, bough, branch of a tree, holy tree, unholy tree.*

Mitoloji semboller ilmidir. Mitolojinin sembolleri kelimelerdir. Kelimeler milletlerin genetik yapılarının kültürel şifreleridir. Kültürel şifreler milletleri oluşturan fertleri hem birbirine hem de ortak geçmişe bağlar. Bu nedenle gerek tercüme eserlerde, gerekse lehçeler arası çevirilerde kelimenin en uygun karşılığının bulunması çok önemlidir. Küçük gibi görünen anlam kaymaları ve değişimler, mitolojik çözümlenelerde büyük karışıklıklara yol açmaktadır.

Dilciler kelimeleri -bir anlamda- biyolojik yönden incelerken mitoloji araştırmacıları ruhi yönü ile ilgilenir. Ruhi yönünden maksat kelimenin mitolojik kökeni ve inanç dünyamızdaki yerinin tespitidir. Fakat her ikisinin ortak hareket noktası kelimenin orijinal şeklindedir.

Biz burada Altay destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılan metinlerinde gördüğümüz bazı sorunlar üzerinde durmak istiyoruz. Bunlardan biri “tayga” terimidir. Örnekler için müracaat ettiğimiz İ. Dilek’in eserinin genelinde tayga karşılığı olarak dağ kullanılmıştır.¹ Çok az yerde tayga karşılığında “ormanlık dağ” kullanılmıştır.² İki yerde “ak tayga” yerine “ormanlık ak dağ” kullanılmıştır.³ “Kara tayga” birkaç yerde “kara ormanlık dağ” olarak çevrilmiştir.⁴ “Boz orman”, “boro tayga” karşılığında kullanılmıştır.⁵ M. Ergun’un eserinde ise “tayga” terimi aynen korunmuştur.⁶

Kuzey Türklerinde yaygın olarak kullanılan “tayga” terimi, Anadolu Türkçesinde kaybolmuştur. Onu karşılayacak bir kelime de yoktur. “Seyrek ormanlık dağ” anlamına yakın olmakla birlikte, kutsiyet ifade etmediği için tam karşılayamamaktadır. Bu nedenle “tayga” kelimesinin aynen kullanılması daha uygundur. Dilimize acımasızca yerleşen ve artık tehdit eder hâle gelen yabancı kelimelerin yanında, Türkçe bir kelimenin kullanılması yadrganmamalıdır. Unutulmamalıdır ki, dilimizden uzaklaştırdığımız her Türkçe kelime, bizi biraz daha köklerimizden koparır. Oysa yeniden kavuştuğumuz arkaik bir kelime, genetik şifrenin çözümü gibi, kültür köklerimizimizin karanlık noktalarını aydınlatılabilir. İşte, tayga da böyle bir kelimedir.

¹ bk. İ. Dilek, age., s. 37, 38, 48, 54, 55, 68, 172, 252, 253, 305, 306’da tayga karşılığında dağ; s. 37, 38, 54, 55, 63, 75, 90, 103, 110, 323, 325’te ak tayga karşılığında ak dağ; s. 68, 69, 104, 114, 118, 120, 128, 137, 143, 186, 234, 235, 236, 302, 306, 310, 343, 345’te kara tayga karşılığında kara dağ; s. 37’de gümüş tayga karşılığında gümüş dağ; s. 112’de altın tayga karşılığında altın dağ; s. 237, 277’de demir tayga karşılığında demir dağ; s. 37, 54, 60, 177’de kök tayga karşılığında gök dağ; s. 101’de kuu tayga karşılığında ak dağ, kullanılmıştır.

² bk. age., s. 234, 235, 236, 229, 306, 322, vb.

³ bk. age., s. 38, 200.

⁴ bk. age., s. 234, 235, 236.

⁵ bk. age., s. 201.

⁶ bk. Ergun, age., s. 99, 203, 213, vs.

Tayga ne ormandır ne de dağ. Dağ deyince yüksek sivri tepeler akla gelir. Fakat onun yükseklerinde ağaç yetişmediği için taygayı ifade edemez. Dağların ağaç yetişebilen en yüksek belinde, meyilli yamaçlarında, Tanrı tarafından, yaratılışın başında var kılındığına inanılan, seyrek bitmiş, tepeleri düz, dalları aşağı dönmüş gibi görünen ağaç topluluklarına tayga denir. Tayga, terim olarak Anadolu Türkçesinde yaşamamakla birlikte, kutsal mekân tasvirlerimize uymaktadır. Anadolu'nun pek çok yerinde, yüksekliklerde, seyrek bitmiş aydınlık ağaçlıklar kutsaldır.⁷

Tayganın dağ karşılığında kullanılması geçtiği yerlerdeki benzetmelerle de uymamaktadır. Mesela, bir Altay destanından alınan “Kebis çarış tayga koltuğunda” sözü, “kilim gibi güzel dağın koltuğunda”⁸ şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Kilim gibi güzel dağ olur mu? Dağ kilime benzetilebilir mi? Benzetilemez. Kilim, olsa olsa ekin gibi, orman gibi düzlük ifade eden nesnelere benzetilebilir. Mesela kültürümüzde tarlaya ekilen tohumların güzel ve sık çıkışı kilime benzetilerek anlatılır. Ayrıca eğer dağ, taygayı karşılamış olsaydı, Altaylı destancılar “tuu” (dağ) ve “tayga”yı arka arkaya sıralamazlardı.⁹

Tayga karşılığında orman da kullanılamaz. Çünkü oluşum şekilleri ve görünüşleri farklıdır. Taygalar, ata ruhlarının kemiklerinden, kutlu eşyalarından, kutlu hayvanların kemiklerinden büyüyüp yükselerek Tanrı mekânına ulaşan kutlu ağaçlı yerler olarak kabul edilirler. Şor destanlarında taygaların oluşumu ile ilgili şöyle bir kalıp söz (formel) söylenir: “Atın kemikleri büyüdüler, alacalı taygaya dönüşerek büyüdüler; er yiğitlerin kemikleri büyüdüler, kara taygaya¹⁰ dönüşerek büyüdüler.”¹¹ Ormanlar ise tekin olmayan, kötü ruhların, cinlerin, perilerin yaşadığı yerlerdir. Zaten destan anlatıcısı bu farkı çok iyi bir şekilde ortaya koymuştur. “Orman” karşılığında “arka”¹², “karişik orman” karşılığında “aral”¹³, yine orman karşılığında “çış”¹⁴ kullanılmıştır. “çış” genellikle “kara”¹⁵, “kara ağaçlı”¹⁶ sıfatlarıyla birlikte kullanılmıştır. “Tün kara yış” da yaygın kullanımlardan biridir.¹⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki, “yış” karşılığında “orman” kullanılabilir. Fakat “tayga” yerine tek başına “orman” kelimesi yeterli değildir. Belki anlamı eksik de olsa, “ak tayga” yerine “ak ve seyrek ormanlı/ağaçlı dağ”, “kara tayga” yerine ise

⁷ Örnekler için bk. Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Konya, 2002 (SÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış doktora tezi).

⁸ bk. Dilek, s. 172.

⁹ “Tuu” ile “tayga”nın arka arkaya geçtiği yerler için bk. age., s. 37, 38, 48, 54, 63, 69, 75, 76, 87, 172, 243, 278, 299, 311, 362, vs.

¹⁰ Burada “kara tayga” yerine “ak tayga” olması gerekir. Destancı veya derleyicinin dikkatinden kaçmış olabilir. Çünkü mitolojimizde kara kötünün sembolüdür.

¹¹ A. M. Sagalayev, İ. V. Oktyabrskaya, *Traditionnoe Mirovozzrenie Tyurkov Ujnoj Sibiri*, Novosibirsk 1990, s. 51.

¹² bk. Dilek, s. 34, 37, 91, 167, 268, vs.

¹³ bk. age., s. 330, 332, vs.

¹⁴ bk. age., s. 35, 36, 41, 234, 333, 334, 352.

¹⁵ bk. age., s. 35, 36, 334, vs.

¹⁶ bk., age., s. 234.

¹⁷ Daha geniş bilgi için bk. Pervin Ergun, age, s. 398, vd.

“kara ve seyrek ormanlı/ağaçlı dağ” kullanılabilir. Fakat en uygunu terimin aynen kullanılmasıdır.

Altay destanlarının Türkiye Türkçesine aktarılışında gördüğümüz bir başka problem de ağaç terimleri ile ilgilidir. Altay metinlerinde geçen “budak” kelimesine karşılık olarak “dal” kullanılmıştır. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi, Anadolu coğrafyasında, budak kelimesi yaygın olarak ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Mitolojik bir sembol olan budak, gerçek anlamının dışında, oğul, soy, nesil anlamlarını da taşır. Fakat şu anda konumuzun dışında olduğu için üzerinde durmayacağız. Gerçek anlamıyla budak, ağacın özüne daldan daha yakındır. Âdeta ağacın ana damarı gibidir. Dallar ise budakların uzantılarıdır. O yüzden dal, budağın yerini tutamaz. Bütün Türklük âleminin bildiği ve kullandığı, mitolojik kökleri derin olan budak kelimesinin atılması, mitoloji yüklü destanlarımız için anlam daralmasına sebep olmaktadır.

Altay destanlarının ve umumi Türk destanlarının kutlu ağacı bazen yedi, bazen sekiz, bazen de yetmiş, hatta yetmiş yedi ve yüz budaklıdır. Er Samır’ın kutlu evi, “ceten ceti budaktu temir terektiñ tözinde” (yetmiş yedi budaklı demir kavağın kökünde)¹⁸ bulunmaktadır. Mesela kutlu yaratılmış Malçı Mergen destanında kutlu ağaç “cüs budaktu bay terek”tir, yani yüz budaklıdır.¹⁹ Alıp Manaş’ ın, yarararak, kötü kalpli Ak Kağan’ı içine koyup sardığı ağaç da, “cüs budaktu temir terek” (yüz budaklı demir ağaç) tir.²⁰ Bu nedenle Türk mitolojisinin en önemli objelerinden biri olan ağacın, vasıflarından biri olan budağın, aynen kullanılması daha uygun olur kanaatindeyiz.

Ağaçlarla ilgili olarak gördüğümüz bir başka problem, “ayrı” kelimesi yerine “dallı” kelimesinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Altaylı destancılar, kutlu ağaçlar için “budak”; kötülüğün, şeytanın sembolü olan ağaçlar için “ayrı” kelimesini kullanmışlardır. Kutsuz, kötü insanların yaşadığı mekânlar tasvir edilirken, “ceten ayrı bay terek”(yetmiş ayrı demir kavak)²¹, “segis ayrı temir terek”(sekiz ayrı demir kavak)²², “çeti ayrı temir terek”(yedi ayrı demir kavak)²³, “çeten ayrı temir terek”(yetmiş ayrı demir kavak)²⁴, “çeti ayrı bay terek”(yedi ayrı bay kavak)²⁵ vb. kötülüğün, Tanrı kutunun olmayışının sembolü olarak kullanılmıştır. Bu ağaç, kutlu ağaçtan farklı olarak “varmayıp, gitmeyip yayılıp duran ağaç”²⁶ diye tasvir edilmiştir. Kutlu ağaç ise yerin dibinden, Tanrı mekânına kadar uzamaktadır. Destan kahramanı olan kutlu kişiler, kutlu ağaçları taklit eden, bir nevi sihir taşıyan bu ağaçların altında konaklarlar; yatıp uyurlar; atlarını dinlendirip otlatırlar. Fakat asla atlarını bu ağaca

¹⁸ bk. Dilek, s. 33.

¹⁹ bk. age., s. 235.

²⁰ bk. Ergun, s. 214-215.

²¹ bk. Dilek, s. 128.

²² bk. age., s. 146,155.

²³ bk. age., s. 254.

²⁴ bk. age., s. 277.

²⁵ bk. age., s. 286, 287, 290.

²⁶ bk. Ergun, s. 176-177.

bağlamazlar. Çünkü hem atlarının şeytanın emrine bağlanacağına; hem de eğer kendi başlarına kötü bir hâl gelirse, bu sayede atlarının kendilerini kurtaracağına inanırlar.

Türk kültüründe, tarihin her devrinde, birliği Tanrı, çokluğu şeytan sembolize etmiştir. Yeryüzünde Tanrı'yı sembolize eden kutlu ağaç, yedi, dokuz, yetmiş, vb. budaklı olabilir; fakat esas olan gövdesinin tek olmasıdır. Şeytanı, kötülüğü sembolize eden ağaç ise kökü bir olmakla birlikte toprağın bitiminden itibaren yedi, sekiz, yetmiş, vb. gövdeli büyümektedir. İşte destancı bu farkı “ayrı” kelimesi ile belirtmektedir. Destan kahramanı, kötülüklerle mücadele edip başarıya ulaştıktan sonra, kötülüğün sembolü olan çok gövdeli ağacı başından tutup yarakarak, “bay terek”e (kutlu kavağa) ekler. Kutlu ağacın yarılan yerini düzeltip sıvazlar. Kötülük timsali kağanın kemiği de sakız gibi eriyerek kutlu ağaca gübre olur.²⁷ Bu sayede, kötülüğün kovulduğu yere Tanrı kutu gelir. Yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi destanlarda geçen “budak” ve “ayrı” kelimeleri yerine, “dal” kelimesi kullanılmıştır.²⁸ Farkında olmadan yapılan bu hata sonucu, kötülüğün sembolü olan ağaç, kutlu ağaç gibi algılanmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, diller ve özellikle lehçeler arası çevirilerde hiçbir tereddüde mahal bırakmayan, açık ve net görünen, Türk inanç sisteminin kodları olan terimler dikkatlice ve özüne sadık kalarak seçilmelidir. Lehçeler arası çevirilerde ortak kullanılan kelimeler mümkün olduğu kadar korunmalıdır. Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan, mitolojik karakterli Türkçe kökenli kelimeler, aynen korunmalıdır veya en uygun anlam verilmelidir. Türk mitolojisinin karanlık sayfalarının, Türkçenin öz kelime hazinesinde saklı bulunduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

²⁷ bk. Dilek, s. 155.

²⁸ bk. age., s. 34, 128, 155, 235, 254, 277, 286, 290, vb.; Ergun, s. 176-177.